

SEDER OCH BRUK VID DÖDSFALL OCH BEGRAVNING I VÄSTRA VÄRMLAND.

Några anteckningar från äldre tid

av

NILS KEYLAND.

Följande redogörelse för de gamla plägsederna vid dödsfall och begravning kan i stort sett anses gälla intill tiden omkring 1880. Många av dem voro naturligen redan vid denna tidpunkt förändrade eller utplånade, andra däremot leva fortfarande kvar, åtminstone på vissa orter. Stundom då förf. här uttrycker sig som om det rörde en närvarande tids förhållanden, bör läsaren alltså rätteligen tänka sig tillbaka ett eller annat årtionde. Skildringen, ehuru kortfattad, torde på grund av de anförda variationerna ge en föreställning om begravningsbrukens ständiga växling. De växla från socken till socken, ja från by till by, i någon mån. Vad jag har att meddela om dem kan följaktligen på sin höjd endast räcka till att belysa de mer allmänna och gemensamma dragen.¹

När en människa skilts från detta jordiska, skall hon snarast möjligt tvättas, kmmas och — om det är en man — även rakas. Liket iklädes en ren skjorta samt vita långa bomullsstrumpor. Dess ögonlock tillslutas, och en kopparslant placeras över vardera ögon-

¹ För uppgifter, muntligt meddelade, har jag särskilt att tacka två minnesgoda, äldre kvinnor, hustrun Stina Andersdotter (f. 1820 d. 1903) samt Inga Maria Nilsdotter (f. 1854), båda från Bjurbäcken i Mangskog sn. Värdefulla meddelanden hava dessutom lämnats av bl. a. fru Ida Nilsson från Fryksände, fru Emma Renström från Gunnarskog samt advokaten Nils Dalberg från Edane.

Skildringen stödjer sig f. ö. till större delen på egna hågkomster.

locket. Under hakan lägges en sluten psalmbok med långsnittet vänt mot huvudet. I vissa fall måste man för att få igen den dödes mun, knyta en näsduk om dess haka och hjässa, så att underkäken hålles i sitt rätta läge.

Sedan man läst i psalmboken en bön och sjungit en vers, lägger man det »uttvättade» liket på en läm, t. ex. ett löst sofflock, en bordskiva, en vagnbotten el. dyl., och breder över detsamma ett vitt lakan, vilket bör vara så stort, att det täcker hela kroppen. Vanligen får den döde nu sin plats i något uthus, exempelvis på logen eller i en lada, var det bäst lämpar sig.¹ Har man tillgång på ett lämpligt kallt rum i manbyggnaden, kan liket under vintertid inläggas där. Till och med i matboden pläga döda ibland läggas i brist på lämpligare plats.

Sänghalmen efter den döde brändes förr i tiden ute på öppna fältet. Man gav därvid akt på rökens gång, ty åt det hållet dit röken fördes skulle nästa dödsfall inträffa.

Dörren till det uthus, vari den döde ligger, får enligt gammal sed ej låsas. Det har därför mången gång hänt, att främmande personer i mörkret kommit och stött ner både lik och likläm.

Snarast möjligt, sedan en person dött, beställes åt honom en kista hos närmaste likkistmakare. Den målas svart med olja och kimrök med eller utan vita ränder efter kanterna. På 70- och 80-talet betingade en kista ett pris av 5 kronor. Förr var det ej ovanligt, att åldriga personer, med tanke på sin bortgång, beställde kista åt sig i livstiden. Den kunde då, efter vad som berättats, ibland tillsvidare användas som förvaringsrum, till och med för sådant som spannmål och kaka, eller helt kallblodigt brukas till liggplats. En mycket anlitad likkistmakare, Gamle Magnus Jansson Knox i Gräsmark, har liksom av egen erfarenhet för mig berättat, att ifall den dödes huvud har benägenhet att vrida sig till höger, är ett manligt dödsfall närmast att vänta, men om det vrider sig åt vänster ett kvinnligt.

Liket svepes vanligen på lördagsmorgonen dagen före begravningen av en särskild sveperska. Om det skall vara »florkant» på kistan —

¹ Härav det egendomliga uttrycket om en person, som fått sluta sina dagar och ligger på bår: »han har flyttat på logen».

svart med vita stjärnor för äldre, vit med svarta stjärnor för yngre — så fästes denna prydnad med knappnålar (förr med svart lack, Fryksände) längs kanten, varpå locket vilar, fig. 3.¹ Hyvelspånor, som snickarn »skickat med», täcka kistans botten. En huvudkudde antingen av halm i en påse eller hoprullad av det lakan, som den avlidne haft över sig under sjukdomen, anordnas. Efter kanterna fyllas med halm, stundom för lukstens borttagande även med enris eller granris, och över hela bädden breddes ett vitt skynke. Psalm-boken och slantarna tas nu bort från den döde. Denna flyttas från lämmen och lägges i kistan med ansiktet rätt upp (Mangskog) eller vridet åt sidan (Fryksände). I Mangskog såg jag 1912 ett manligt lik, vars huvud var vänt åt höger. Sveperskan förklarade, att man även där på sista tiden börjat vrida likens huvud åt sidan. Själv tyckte hon, att det nya sättet verkade mer tilltalande.

Till *svepe* användas mest gamla, för ändamålet hopsparade huvudkläden av linne eller vitt siden, stundom av svart siden (Fryksände). Kläderna sys ihop till ett skynke, vilket fastsättes med träspetor efter innerkanten av kistan, så att det helt täcker den döde upp under armarna, eller till och med under hakan: I förra fallet läggas armarna, iklädda särskilda ärmor, *över* svepan, i senare fallet *under*. Materialbrist kan stundom vara orsaken till att man låter svepan sträcka sig upp till hakan, så att den döljer armarna. I det fallet behöva nämligen inga ärmor sys.

En död gift kvinna skulle ha på sig sina brudvantar, en död gift man sina brudgumsvantar. Vanligt var det, att man i livet åt sig stickade s. k. *dösselvantar* och *dösselstrumpor*. Hade vantarna fingrar, brukade den dödes händer knäppas, och man satte en blomma i dem, eller stundom en psalmbok. Annars lades händerna bredvid varandra, och i den vänstra sattes en blomma, i den högra en vit näsduk eller en psalmbok. Numera få den dödes händer vanligen vara bara.

Ovanpå svepan lägger man här och där pappersblommor eller stjärnor klippta av guld- och silverpapper. Stundom läggas härtill

¹ Florkant tör i alla händelser vara något jämförelsevis nytt. Ännu på 1850-talet brukades i Edane i Bruns kog ej sådan, efter vad därifrån berättats.

naturliga blommor, dock ej av sådana förnämligare prydnadsväxter, som man önskar behålla, t. ex. myrten. Det tros nämligen, att växter, som använts för svepningsändamål, komma att vissna och dö.

Av det vid svepningen använda materialet, vad slag det vara må, får ingenting sparas för andra ändamål. Remsor, klipp och trådändar, nål m. m. skola läggas till den döde och följa honom i graven. Ännu i senare tid har det förekommit i Fryksände, att man i kistan hos den döde lagt bröd, sparat från hans bröllop. I Gräsmarks kyrkogård har man hittat pipa och tobak samt även brännvinsflaskor i uppgrävda kistor.

En historia — om den nu är sann eller ej må lämnas därhän — berättar att kyrkstöten och en kyrkvärd i sistnämnda socken en gång togo sig för att dricka ur en brännvinsflaska funnen i kyrkogården. Båda fingo sedan med anledning av detta tilltag ett så omåttligt begär efter spritvaror, att de drucko allt de fingo fatt i, bara det smakade starkt.

Stundom brukade pengar läggas hos den döde, för att denne ej skulle gå igen. En kvinna i Gräsmark ordnade redan i livstiden om, att pengar skulle läggas i hennes kista, och häremot vågade hennes son ej handla, hur snål han än var.

En överdriven sparsamhet vid svepningen anses högst opassande. En gammal gumma, som svept många lik, berättar, att hon en gång i avsikt att spara bortklippte en del av den dödes skjorta och därav gjorde ett halskläde åt honom. Hon fick med anledning av detta sitt tilltag ingen ro den följande natten, utan såg i syne den svepte gubbens blottade kroppsdel hela tiden skymta för sina ögon.

Önskar man åt liket bevara en frisk ansiktsfärg, lägger man ormbunkar vid dess kinder. Ormbunkarna ha dessutom den egenskapen att ta bort elak s. k. liklukt (Fryksände och Ämtervik), så även malört. Har den döde i livstiden mist en lem, t. ex. ett finger, som han förvarat, lägges nu denna i kistan till honom.

När svepningen är färdig, lägges locket löst på kistan och liklämmen tvättas med vatten. Med detta vatten tros vårtor kunna borttagas liksom med »likvatten» i allmänhet.¹

¹ *Likvatten*, det varmed en död tvättats.

Torsdagen före begravningssöndagen går husbonden omkring i alla stugor i gravölslaget och bjuder till gravöl. Då börjar man på dessa ställen rusta i ordning matvaror till förning. S. k. *storfor*n består av tre till fem klengåsar (tjocka smörgåsar med riven och krusad sannost på), tre kakor, en sötost, ett »köttlår», en farskost, en pannkaka eller en form, en korv. Allt detta bäres på lördagsafton i en s. k. *fornkorg* till gravölsstugan, där det då är särskild mottagning för förningsbärarna, vanligen minderåriga och tjänstefolk som ej inbjudits till gravölet, för att även dessa skola få ett tillfälle att betrakta den döde. Varje förningsbärare skall från gravölsstugan ha med sig hem klengås och en halv kaka av någon annans förning till smakbit.

I gravölsstugan har det nu pyntats och rustats som till en annan högtid. På lördagsafton sätter man upp granruskor, en vid var sida av gångsdörren, dessutom en vid var sida av den närmaste grinden, fig. 1. Längs vägen från stugdörren till denna grind, eller åtminstone något stycke, strös hackat granris. Under ströendet bör man, enligt en uppgift från Borgvik, gå baklänges, annars kommer man själv strax att följa efter den döde.¹ Även inne på stugans golv strös ris. Fönstren äro förhängda med rena vita gardiner, vilka stundom vid mitten ombindas med ett vitt eller svart band. I brist på gardiner hänger man för fönstren vita lakan.

I byn Edane i Brunskog var det ännu på 1860-talet bruk att på lördagen kläda stugrummets väggar med lakan. I taket utspändes ett stort fyrkantigt sockerdukskläde, på detta ett svart silkeskläde, och så slutligen på silkesklädet en vit näsduk.

Inbjudna långväga släktingar bruka ibland anlända redan på lördagskvällen till gravölsstugan. De övriga, närboende gästerna samlas på söndagsmorgonen i god tid. Fruntimren äro klädda i svart klänning såsom vid nattvardsgång, vitt huvklä och förklä, vita vantar, vitt halsklä, hängande ned över axlarna. De äldre männen bära flosshatt (storm).

Först fågnas gästerna med dricka, sedan med *klengåstreingar* med sötost på, eller med ost och limpa samt en sup (Mangskog). I

¹ Meddelat av fröken Lydia Flood.

Brunskog bjöds, med korta mellanrum, förtäring i följande ordning: 1) dricka, 2) stomp (limpa) och brännvin, 3) ost, kaka och en sup, 4) klengås med sötost och en sup. Två kvinnor buro maten omkring på stora tennfat till de sittande gästerna. Den ena av dem serverade »karlsidan» (kärsia), den andra »kvinnfolksidan» (kvennfolksia). Det är att märka att vid dessa bondkalas männen alltid bildade sin egen krets, liksom kvinnorna bildade sin. De serverande kvinnorna åtfölj-

Fig. 1. Granruskor uppspikade på ett par grindstolpar vid ett begravningsstillfälle. På marken utstrött, hackat granris, Mangskog.

des båda av en man, bärande en brännvinsflaska och en bricka med två glas på. Till kvinnorna utdelades före avfärden till kyrkan särskild matsäck, s. k. *körkekake*, bestående av råglimpa och en bit vetkaka.

Därpå bäres likkistan från uthuset in i stugan och placeras där på ett par stolar längst fram eller mitt på golvet med likets ben riktade mot dörren. Kistlocket avlyftes, den vita duken borttages från den dödes ansikte, och gästerna samla sig andäktigt omkring.

Platsen närmast huvudet intages av den, som anmodats att sjunga och läsa samt av de närmaste anhöriga. Ritualen består av böner i psalmboken samt psalmerna »Jag går mot döden vart jag går» och »Hur tomt är allt vad världen har» m. fl. När man läsit och sjungit slut, träda gästerna fram i tur och ordning och lägga högra handen på den dödes panna eller åtminstone på kistan efter det locket påspikats. Detta bruk, vilket alltjämt fortlever, är väl för de flesta numera en tom ceremoni, andra åter betrakta det som ett allvarligt, nästan religiöst avskedstagande. Rent ut har någon för mig förklarat att handpåläggningen blott och bart sker för att den döde ej skall gå igen eller man ej skall få ont av honom. Har någon till

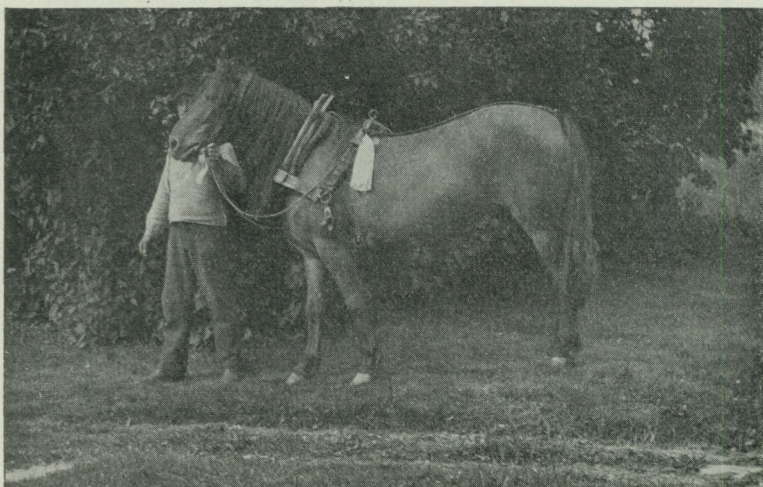

Fig. 2. Häst prydd med en vit duk vid selkroken och vita band i betselringarna enligt bruk vid begravningstillfällen. Bjurbäcken, Mangskog.

äventyrs omakat en människa och vid ifrågavarande tillfälle känner liksom ont samvete däröver, är bäst att ställa allt till rätta. Som förlikningsgård var förr ej ovanligt att man stack en kopparslant i handen på den döde, eller kastade en sådan efter honom ned i graven.

Någon av de närmaste manliga anhöriga spikar locket på kistan. Påspikningen sker stundom inne i stugan, stundom dock först utanför dörren, varvid det eko som alstras, tros ge en antydan om, varifrån nästa likfärd kommer.

Likvagnen, en vanlig arbetsvagn med flakbotten (fig. 4), eller liksläden av samma enkla slag, kör nu fram till stugdörren, och efter denna komma i tur och ordning de övriga, släkten främst. I händelse sorgstav användes, går den före likskjutsen såsom i fig. 4. Likhästen skall ha mörk färg, svart eller brun. Finnes inom gravöls-laget ingen mörkfärgad häst, får man söka låna en på annat håll. De personer i begravningsföljet, som ej ha häst, inbjudas av de körande att åka med i processionen.

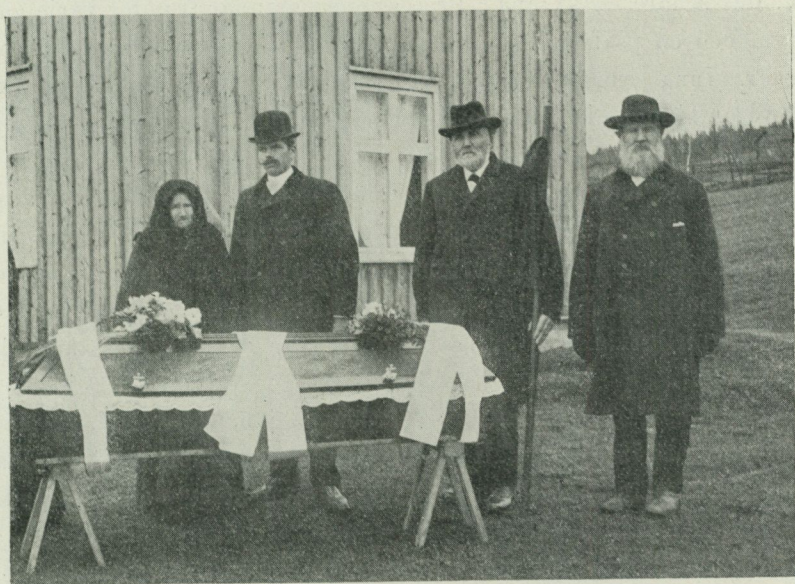

Fig. 3. Likkista med svart, brett nedhängande florkant och korslagda vita bårkläden. Bränändan, Gräsmark. Fotografien, tagen under senare år, visar bl. a. ett starkt moderniserat dräktskick. Foto. N. Bergström.

I en del byar är det vid detta tillfälle sed att pryda hästarna med vita band (remсор av linne- eller bomullsväv), uppfästa på olika sätt. Än användes *ett* band, fäst i betselringen bredvid mulen, på högra sidan då en man begravs, men på vänstra då en kvinna begravs; än användas två band, lika för man och kvinna, fästa i betselringarna eller vid de båda selkoppstolparna. Än knyter man en vit duk vid själva selkrokbågen, till höger för man och till vänster för kvinna; än ett band i den ena betselringen och dessutom en vit duk

omkring selvbågen. Det sistnämnda var stundom bruket i Mangskog; men för att den häst, som drog likvagnen, skulle skilja sig från de andra hästarna, lät man honom bära ett band i båda betselringarna såsom fig. 2 visar. Hästarna få ingen årstid bära bjällror vid begravningsfärd.

När *gravöschfåla* (likprocessionen) sätter sig i rörelse, ger man akt på om den häst, som drager likvagnen, stiger först med höger eller vänster fot. Det förra tros betyda, att en man skall dö i nästa rum, det senare en kvinna. Processionen stannar framför varje gård i byn, och en psalmvers sjunges, medan gårdsfolket kommer ut och lyssnar. Innan versen är fullt avslutad, sätter sig tåget åter sakta i rörelse, sjungande. Så fortskrider det gård för gård, tills man kommer mot slutet av resan.

Hästarnas antal varierar efter dödsboets förmögenhet och anseende samt efter gravöslagets storlek.¹ Såsom något ovanligt har jag hört nämnas antalet fjorton. Mången gång äro hästarna emellertid ej mer än tre eller två eller, t. ex. för fattighjon, blott en enda. Naturligtvis äro övriga anordningar då i överensstämmelse därmed.

Följas hästarna åt under likfärden på jämna avstånd, så skall det betyda, att intet dödsfall är att vänta snart inom trakten. Man är därför angelägen att köra så, att hästarna komma efter varandra i regelbunden ordning.

Med likkörning var nog i äldre tid mycken övertro förbunden. Det berättas t. ex., huru vid ett tillfälle lasset plötsligt blev så stentungt, att dragaren ej förmådde röra det ur fläcken, huru vid ett annat tillfälle kistan ställde sig på tvären i ett vägled, så att all fortkomst omöjliggjordes. Än skall likskjutsen plötsligt ha blivit hejdad av något oförklarligt mystiskt, uppenbarande sig för ett ögonblick som en oöverkomlig risruska under släden; än skall ett par »gråben» (vargar) ha setts komma och lukta på kistan, än blå eld setts spruta ur den till allas fasa (Mangskog, Gräsmark, Finnskoga o. s. v.). Härpå ges i allmänhet den förklaringen, att den bortgångne

¹ Mycket stora byar brukade dela upp sig i flera *grafftröschlag*, små byar åter kunde slå sig samman till ett.

i livstiden varit en skälm och kanalje och att det onda han gjort följer honom efter. Har han levat i osämja med körkarlen, så lär krånglet kunna tillskrivas detta förhållande. En med den döde »förlik» person har då att taga tömmarna (Södra Finnskoga).

I Fryksdalen, där det gamla bruket att dra sig tillbaka i allt umgänge bibehållit sig, har likföljets ordnande krävt mycken tid, då ingen velat komma före den andre utan att därtill nödgas och pockas.

Fig. 4. Åkande begravningsfölje på avfärd från gården. Främst sorgstaven, därefter likskjutsen med smågranar resta på flakbottnen omkring kistan. Framför förstukvisten framskymtar ett par granar. (Samma tillfälle som i näst föregående bild.)

Foto. N. Bergström.

Av olika orsaker blev alltså den sista resan mycket långsam och man hade att ge sig åstad tidigt i förhållande till vägens längd.

I Brunskog skulle kistan ännu på 1850-talet bäras till graven även från avlägsna byar, ehuru körväg fanns, så t. ex. från byn Edane, som hade drygt en halv mil till kyrkan. Det berättas, att då läsningen över den döde slutat, bars kistan ut ur stugan med svarta »handkläden» (hårnklä) och ställdes på en bår, som väntade utanför dörren. Där spikades locket på, varefter liktåget satte sig i

rörelse med sorgstavbärarna gående främst. Vid varje gård i hembyn stannade man och sjöng en psalmvers, »*sang tå gåler*», som det kallades. Man sjöng även sedan, när man gick genom andra byar, ehuru man där ej stannade vid varje stuga. Männen gingo först i tåget efter likbåren, efter dem kommo kvinnorna. Man gick tre och tre, kvinnorna ledande varandra.

I fig. 5 se vi ett likfölje från Mangskog, där, i enlighet med

Fig. 5. Gående begravningsfölje på väg till kyrkogården, Mangskog. Bild från senare år.
Foto. N. Bergström.

ovanstående, sorgstavbärarna gå främst och efter dem kistbärarna. Sedan komma i samlad grupp de manliga gravölsgästerna, i sista rummet de kvinnliga. Kistan bäres, som synes, ej på bår, utan med svarta handkläden. Fotografen härrör från senare tid, men bruket att gående forsla kistan lång väg, såsom här ses förekomma, har gamla anor.

Där bruten väg saknades, var det vanligt att forsla kistorna på s. k. släpa, bestående av två långa stänger. Stängerna sutto fastgjorda med den grövre änden vid dragstöden och släpade med toppänden på marken. Sinsemellan voro de förbundna genom träslåar

eller vridna vidjor, varpå kistan vilade. Fig. 6. Stundom buros stängerna av två efter varandra gående hästar fig. 7.¹ Släpan lämnas vid kyrkan eller någonstädes vid vägen under hemresan. Ännu under sommaren 1916 såg förf. en nyligen använd liksläpa kastad bredvid byvägen mellan Hällanstorp och Multjärn i Östmark socken.

Å mycket stenig mark kunde så bräckliga redskap som släporna ej hålla stånd i längden. De gingo ofta sönder, och med anledning därav uppstodo allt emellanåt obehagliga situationer. Ibland hände att till och med kistan fick sitta hårt emellan. Verkttyg för utföran-

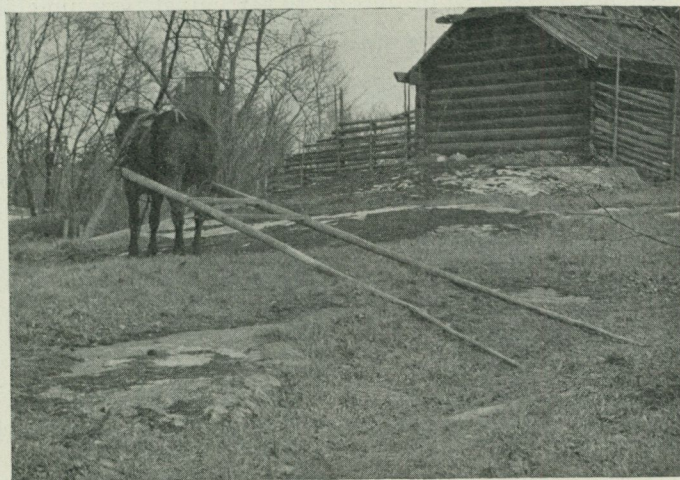

Fig. 6. Liksläpa, »släper» från Södra Finnskoga. Nord. Mus. 86.665. L. drygt 8 m., b. 0,8. Fotografien tagen på Skansen, visande en häst förspänd.² Likkistan ställdes ovanpå de båda tvärsåarna i släpans längdriktning och fastsnördes starkt.

de av nödiga reparationer medfördes därför vanligen under dessa färder, där det gällde lagandet av än det ena, än det andra.

Om vi nu höra berättas att folket inom de avlägsnaste finnskogarna i äldre tid en och annan gång hemligen nedgrävde sina döda

¹ Pastor (nuvarande domprosten) C. W. Bromander, vilken anskaffat den i fig. 6 avbildade släpan, berättar, att kort innan han kom till Södra Finnskoga 1898 hade förekommit där att små barnlikkistor burits i näversäck. Enligt B. brukade på denna ort två personer bära kistan hängande vid en stång lagd över axlarna. (Jämf. en uppg. härom i Zeitschrift f. österr. Volkskunde 1915.)

² En anteckning upplyser om att på denna släpa kördes hustrun Lisa Danielsdotters stofthydda från Vålberget till Södra Finnskoga kyrka den 27 maj 1897.

i närheten av hemmet, så är detta knappt ägnat att väcka vår förvåning. Men tillbaka!

Vid kyrkporten stannar liktåget, kistan ställes på två stolar och kyrkstöten strör ut det i säckar medförda, hackade granriset, medan körkarlarna fara tillbaka ett stycke för att binda hästarna.

Sedan prästen anlänt och allt är i ordningställt, bäres kistan genom kyrkporten, där prästen och klockaren möta, till graven under klockornas klämtande. Främst skrider prästen med klockaren på sin vänstra sida. Klockaren sjunger. Efter dem gå de två sorgstavbärarna. Sedan följer kistan, buren av sex, minst fyra ungefär jämnlånga män, av vilka de kortare gå före. Ingen av dessa är närmare

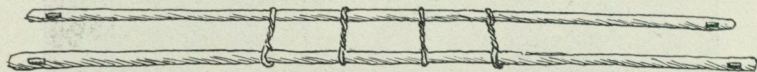

Fig 7. Likbår av stänger och vidjor. Efter beskrivning av Stina Andersdotter från Bjurbäcken, Mangskog.

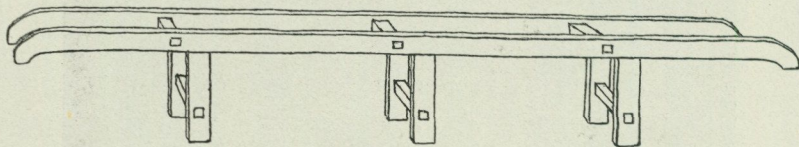

Fig. 8. Likbår från Mangskogs kyrka. Härtill hör ett svart flossatäcke (bårtäcke), märkt NES MBD 1837.

släkt till den avlidne, ty de nära släktingarna komma främst bland de sörjande efter kistan. Då en man begravs, gå männen före och kvinnorna efter, men tvärtom, då en kvinna begravs. Om det förekommer, att kistan t. ex. vid graven måste vändas, så ser man till att hon vändes *med solen* (Mangskog).

Ännu på 1870-talet bars stundom i Mangskog kistan på en svartmålad bår, tillhörande kyrkan, från porten till graven. En sådan bår synes avbildad i fig. 8. Numera bäres kistan därstädes med långa bårkläden (med fransar i änden) av sex eller fyra män, gående i par. Var och en bärare har sin ände av klädet lagt på ryggen och över den axel, som vänder från kistan.

I välbärgade hem var man förr vanligen försedd med egna bårkläden, »hannklä», vilka av husmodern omsorgsfullt förvarades i ett

klädskrin, och som av de fattiga fingo lånas vid förefallande behov. De hannklän jag minnes från Mangskog voro långa och vita och brukade före avfärden vanligen läggas i kors på kistan såsom å fig. 3. Ofta voro de försedda med fransar i ändarna. Där så behöves och önskas tillhandahållas vid kyrkan nödiga bärlinor. Dessa utgjordes förr i Mangskog av grova tross, som nu ersatts med långa svarta bårkläden (använda i fig. 5).

I Fryksände och även annorstädes, t. ex. i Gunnarskog, brukades förr *korta* bårkläden, som man under bärandet höll i handen (ej över axeln). Även i Mangskog hava sådana använts vid tillfällen då man haft lätta lik att bära. Dessa kläden voro vanligen i ändarna försedda med frans eller flätor. I Ämtervik användes i st. f. bårkläden »linor» (långa breda band) av mörk sadeljordsväv.

Då begravningsakten är slut, går likföljet med sorgstavbärarna främst in i kyrkan i ovan nämnda ordning, men i bänken går man in omvänt, så att sorgstavbärarna få sin plats ytterst. Sorgstavbärarna hålla sina sorgstavar under hela gudstjänsten, och ingen i följet reser sig eller deltagar i sången. Män och kvinnor sitta som annars på olika sidor i den traditionella bybänken, eller i en särskild reserverad bänk.

Strax efter hemkomsten från kyrkan bjudas alla på *ost och stomp* (limpa) och en sup.

När man satt sig till bords, läses bordsbönen högt. Efter måltiden, som består av kött, fläsk, korv, kål, m. m., skall den, som läsit och sjungit över liket på morgonen, läsa en bön och sjunga en psalm, och var det förr i tiden ej förenligt med god ton att dessförinnan stiga upp från bordet. Denna sed har nu merendels upphört. Under aftonen bjudes oavslåtligen fägnad, dricka, smörgåsmat och supar omväxlande, numera dock framför allt kaffe, som ännu på 1850-talet vid gravöl bestods endast i rike mäns hus. Samtalet fortgår allt mera otvunget, men det överskrider ej snarligen den gränslinje, som skiljer det manliga och kvinnliga elementet åt även vid dylika tillfällen. Männen vilja enligt skick och sed diskutera sina angelägenheter för sig liksom även kvinnorna.

Gravölet varar stundom flera dagar, så länge förningen räcker.

På måndagen och även tisdagen går husbonden omkring i stugorna inom gravölslaget och bjuder på ost, limpa och brännvin. Då inbjudas även fattiga och mera utomstående, som ej varit med förut, men släppt till mjölk eller dylikt. De erhålla lättare förtäring, dricka, smörgåsmat och supar, mera sällan någon egentlig måltid.

I Brunskog gingo på måndagsmorgonen två män omkring i byn, bjudande de gäster, som skulle komma tillbaka den dagen, bröd och ost, buret i en sädeskorg, dessutom brännvin ur en »kannputäll». Gästerna kommo omkring kl. 11 och fägnades med »middagssupen» och klengås. Kl. 2 var det middagsmål, likadant som på söndagen. Till supanmat efteråt serverades »rögröt» (kräm).

De mera avlägset boende släktingarna bruka ge sig i väg hemåt på måndagsafton.

Allt efter som gravölet framskrider försvinner den tryckta stämningen, och ej sällan slutar, eller rättare sagt slutade, den allvarliga akten med dryckjom och uppsluppen glättighet.

En tid framåt efter begravningen utgjorde dödsfallet det allvarliga samtalsämnet inom orten, då varjehanda små episoder från den avlidnes föregående liv och sista stunder framdrogos, utlades och tolkades, alltid diskret och med dämpad röst. En viktig fråga, till vilken man gärna återvände, var huruledes den avlidne kunde ha det ställt för sig i den andra världen. Svaret därpå sökte man ofta och fann genom vissa järteckens tydande. Hade denne t. ex. fått behålla sansen och medvetandet in i det sista, hade han avsomnat stilla och lugnt, utan kamp och anfäktelser, förlikt med alla, eller hade klockorna klungit ljudligt och rent vid hans jordafärd, då trodde man fullt och fast, att han skilts lyckligt hädan.

Om en sålunda lyckligt varslad hädanfärd var vidare ju ej mycket att säga eller tillägga, och talet om den bortgångne tystnade snart, utom i den närmaste familjekretsen.

Stundom gävo tecknen dock utslag i motsatt riktning. Det blev då signalen till folkfantasins lössläppande, manifesterat i en ohejdad och merendels långlivad sägenbildning på grundval av den avlidnes förmenta förhållande före och efter döden.